

НАРОДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

УДК 738:39:7.046.1 (4)

Костянтин Рахно

МЛИН У ДОРОЖНІХ ПРИКМЕТАХ УКРАЇНСЬКИХ ГОНЧАРІВ

Стаття присвячена ролі млина в дорожніх прикметах гончарів Чернігівщини. Його образ маркувався негативно, несприятливо, оскільки мірошник був пов'язаний у народній свідомості зі стихією води, чортами й водяником, а гончар мав справу зі стихією вогню й знаходився під покровительством Громовержця Перуна. Українські повір'я щодо млина мають паралелі в білорусів, поляків, чехів, лужичан та інших слов'янських народів.

Ключові слова: гончарство, гончарі, млин, вірування, Чернігівщина.

Мистецтво співіснування з оточуючим світом було дуже важливим для носія традиційної української культури. Світ цей, населений різноманітними істотами, «жив» за своїми законами, й людина, вступаючи з ним у контакт, мусила знати, що припустимо, а чого категорично не можна – наслідок контакту в більшості випадків прямо залежав від підготовленості контактуючої сторони. Адже представники по-тойбіччя за суттю своєю не були ні добрими, ні злими, вони ставали такими у процесі контакту. Й мешкали вони всюди, в усіх природних об'єктах. Власне, майже весь слов'янський пандемоніум можна розглядати як релігійно-міфологічне вираження ідеї дискретності довкілля, його розчленованості на ліс, поле, водойми, житла тощо. Тож існували певні правила й норми поведінки, яких особливо дотримувалися ті люди, що через свій фах мусили рушати в далекі подорожі.

Наприклад, гончарі, що возили продавати свої вироби, зважали під час подорожі на багато прикмет і повір'їв, які конструювали дорожній символічний комплекс. Такими могли бути зустрічі з певними людьми, специфічні запитання від них. Знавець народної творчості й мови Борис Грінченко, який оприлюднив чимало фольклорно-етнографічних матеріалів, які стосуються гончарства, гончарів і глиняного посуду, подає відомості про небажану насмішкувату приказку, адресовану майстрам цього давнього ремесла в Городнянському повіті на Чернігівщині: «*А де будеш молоть?*» (*Питають, стрівши гончаря з горщиками. Гончарі сього не люблять, сердююця і одказують: «Де чорти будуть твого батька колоть!»*)¹.

Аналогічні дражнилки, що трактувалися ремісниками як знак майбутньої невдачі всієї подорожі й вимагали агресивної відповіді, зафіксовані в Галичині та на Прикарпатті. «*Горці на млин!*», – кричали у Новому Селі Любачівського району діти гончареві, що віз багато горщиків з Потилича на торг до близького містечка Чесанова. «*Зуби на млин!*», – відповідав сердитий гончар². У Косові, коли їхали на ярмарок гончарі, то дуже сердилися, якщо їх питали, чи їдуть вони до млина. Доходило навіть до бійки. Вважалося, що станеться щось погане, поб'ється мало не половина посуду³. У цих приказках проглядалися стародавні вірування, зокрема, світоглядне протиставлення двох шанованих в Україні професій – мірошника й гончаря.

© Рахно Костянтин Юрійович – кандидат історичних наук, етнолог, науковий співробітник Інституту керамології – відділення Інституту народознавства Національної академії наук України, старший науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.

Вважалося, що мірошники, подібно до гончарів чи ковалів, володіють не лише особливими професійними знаннями, але й магічними здібностями. Підставою для наділення ними послугувало вміння дати раду природним стихіям, що приводили в рух млиновий механізм. У пізньосередньовічній традиції мірошник і баба-повитуха найчастіше підозрювалися в чаклунських діях⁴. На початку XVIII століття мірошник навіть вимагав від міщан Летичева певну належну йому суму грошей, погрожуючи, у випадку відмови, вдатися до таємничих засобів, за допомогою яких він зміг би зруйнувати всі міські греблі й млини⁵. Тут він, власне, вдався до погрози використати магію як засіб домогтися від магістрату виконання раніше застережених умов оплати. Іншими словами, загроза збитків (тобто віртуальне насильство) слугувало тут підкріпленням домовленості. Люди цього ремесла часто фігурували у справах про чаклунство XVIII століття⁶. Зокрема, мірошником був чаклун, що діяв тоді в Путивлі на Сіверщині⁷.

Своє покровительство людям цього фаху надавав водяник. Уже у XVIII столітті відзначена віра в те, що побіля млинів мешкають особливі водяні чорти⁸. Тоді ж зафіксоване уявлення про те, що для продажу душі варто лише загорнути камінь у письмову обіцянку чортові й жбурнути у вирву під млином⁹. За народним переконанням, млинарі, будучи знахарями й відьмаками, знали з нечистою силою, і це не підлягало жодному сумніву. Саме завдяки цьому вони могли зупиняти млин, не торкаючись заставок, насилати один на одного щурів, псувати борошно так, що не вдаватиметься хліб, ворожити, рятувати людей від зроблених на полі закрукот і зцілювати від дання¹⁰. У Лівобережній Україні в першій половині XIX століття запевняли, що кожен мірошник мав зносини з чортом. Якщо не товаришував, то, принаймні, бачився з ним, коли захоче. Але найкращим часом для побачення була північ, коли він з ним бесідував, а вдень перешіптувався, дивлячись углиб води, під колесом. Раз на рік мірошник надсилав чортові подарунок – відгодовану чорну свиню. Якби він цього не зробив, то чорт розірвав би спочатку його греблю, яку жоден мірошник не міг насипати без його допомоги, і нарешті замучив би його вві сні¹¹. Будівництво греблі українці визнавали справою, що потребує надприродних знань. Знаючий мірошник, будівельник гребель, вважався серед українського простолюдю знахарем або чаклуном¹². Щоби будівля могла вписатися в усталений світоустрій матеріально, вона мусила бути співвіднесена з ним перш за все духовно. Реалізації цієї ідеї й слугував млинарський обряд жертвоприношення¹³. З української традиції, що дійшла до нас, він постає вже в ослабленому чи трансформованому вигляді. Зокрема, казали, що деякі з мірошників та рибалок, щоб досягти прихильності водяника, кидали в річку мертвонароджених дітей і здохлих коней; за іншими звістками, у річку як дарунок водяникові мірошники жбурляли хліб, а рибалки – варену рибу¹⁴. Ці пожертви, що викликали страх у решти, регламентували їхні стосунки з господарями водної стихії.

Водяники, вони ж водяні й болотяні дідьки, не лише сприяли мірошникам, але й могли їм нашкодити: вони перевертали човни, заманювали людей на погибель, руйнували загати й греблі, ламали млинові колеса й зносили самі млини¹⁵. Про це згадують ще актови джерела XVIII століття¹⁶. От млинарям і доводилося вишукувати способи задобрити й потішити стихійних духів задля добросусідського з ними співіснування, приносити їм всілякі дарунки, а сваритися з водяником аж ніяк не можна було¹⁷. У слободі Преображенній Куп'янського повіту на Харківщині розповідали, як одного разу здумалося водяникові пожартувати над мірошником. *«Мірошник той був неустрашимий; его млин стояв за слободою у такому безкетті, шо, можно сказать, невилазне; трудно було пройти, ни то шо проїхати до того млина, скрізь самі яри та байраки, і саме в тих очеретах над річкою стояв его млин. А той мірошник, похоже, трохи був знахуром, як це вообще і водиця у нас, шо як мірошник, так ворожка і знахур, потому шо хочь нихай яка там глупа нічь, а він ни боявся сам у млині бути. Ну, значить, як-то йому і пришлось бути одному у млині без людей, млин ходив добре. Так як із півночі, наш мірошник трохе задрімнув; коли як прокидаєця, аж муки повен жолуб, – пора вибрати у мішок. Він тільки начав муку убирати, глядь аж рибина лижить у жолубі і така здорова, так єму пильно дивиця у вічі. Мірошник до-*

гадався, що це ні шутка, це щось ні так дішця, а к тому ще він був знахуром. Єму хоть і жутко стало, а все ж таки ні врябів: узав ту рибину і положив у порожній мішок і це й зав'язав, щоб ні вилізла». Трохи згодом мірошник дивиться аж рибина стала ворухитися, підкидатися в мішку, а далі й питається його людським голосом, нащо він її зав'язав. Мірошник, хоча й оторопів, але знайшовся сказати, що понесе її завтра додому й засмажить своїм дітям. Рибина з мішка відповіла, що їсти її не можна, бо не риба вона, а водяна нечиста сила. Мірошник заявив, що все одно не повірить, а діти таки її завтра з'їдять, вони виголодалися на рибу, бо давно вже її їли. «*Та рибина давай тоді проситьця у мирошника, щоб пустив, – і помирилися на мішок грошей. Мирошник полувив мішок грошей, а ту рибину пустив назад у річку, і с тих пір разчитався із хоззайном, – він, бач, був нанятий, і став жить паном із тими грішми... Так з того часу і ні стало тому млинові добра: то греблю прорве, то ялову плотину розлама, і вже ні стало прежняго заробітку. Шкода, що той мирошник пожаждувався на гроші, а то і ми побачили б водяного*»¹⁸. Росіяни теж розказували, що водяника можна полонити в шкіряному мішку¹⁹. У даному разі найманий мірошник, який мав у сільській ієрархії нижчий статус, аніж господар млина, і працював за малу платню, вчинив хибно, що не дозволило укласти взаємовигідні договірні відносини з надприродною істотою.

Водяник стосовно млина мав те ж значення, що домовик стосовно житлового будинку²⁰. Тут дух-господар будівлі зливався з духом-господарем води, з яким млинар намагався жити дружньо й час від часу, відповідно до традиційного етикету, підтримував або відновлював його життєву силу²¹. А сам водяний млин мав стійку репутацію «страшного» місця: уночі біля млина кожен проходив з острахом²². Цьому сприяли його просторова закріпленість на віддалі від людських помешкань і постійний шум під час роботи.

Вітряні млини теж виступали в українців доменом нечистої сили. За повір'ям із Лубенського повіту Полтавської губернії, в кожному млині є чорт, і він крутить вітряк навіть тоді, коли майже нема вітру й усі млини стоять²³. В Ушицькому повіті на Поділлі взагалі вірили, що чорт збудував млин, «але як будовав того млина, то геть все поробив, як і треба було, тільки тій снасті, що трясе тую скриню, що сиплють збоже, що над камнем вісить, – ніяк не міг зробити, то він, як млин меле, сам стоєв коло тій скрині да і трусив рукою, а нарешті, як йому уже наскучила та робота, то і покинув її...»²⁴. Доопрацьовувати споруду доводилося Богові й людям. Зокрема, в Маріупольському повіті на Катеринославщині теж запевняли, що млин вигаданий чортом. «*Чорт уже все поставив, тіки крил, що вони хрестом, та каміня не насаде, бо й там хрест. То вже Бог благословив та й насадив*»²⁵. І в Мшанці Старосамбірського повіту в Галичині «злomu», тобто чортові, належав винахід цієї господарської споруди. При цьому, як і всюди, нечистий потрапляє в комічну ситуацію, не знаючи, як закласти паличку, щоб оберталося млинове колесо²⁶. Це вірування поділяли й гуцули з Яворова, запевняючи, що млин спорудив «юда», «явидник»²⁷. У Ворочеві на Закарпатті приписували чорту винайдення й водяного млина. Шкодуючи, що віддав свій винахід людям, він тепер сидить у млиновиці й кожного разу щось у млині ламає²⁸. Загалом млин поєднував у собі і культурне, і природне начала: за допомогою цієї споруди відбувалося перетворення однієї речовини в іншу, причому для здійснення цього процесу використовувалися сили природних стихій. Борошно ж у народній традиції сприймалося як символ багатства й родючості, що знайшло відображення у великій кількості обрядів і повір'їв. У стародавніх уявленнях, притаманних усім слов'янським народам, воно, поряд із глиною, осмислювалося як першоелемент, із якого була створена людина. Йому приписувалася продукуюча сила. Сама технологія виготовлення борошна, заснована на принципі обертання, очевидно, сприймалася в народній свідомості як операційний прийом, який співвідносився з актом творення²⁹.

Оскільки млинарі мешкали на межі освоєного людьми жилого простору (за межами села, біля води), то для традиції можливою була їхня ідентифікація подорожуючими при зустрічі як нелюдських, демонічних істот. Відбувалося перевизначення їхнього статусу вже під впливом дорожньої системи уявлень про підступну нечисту силу. Тому, навіть якщо зустрічний у дорозі був упізнаний як мірошник, до цієї іден-

тифікації традиція вимагала ставитися з обережністю й вибудовувати свої взаємини з ним так, ніби його статус є невизначеним. Приписувалася неповна статусна ідентифікація зустрічного, бо завжди лишався момент невизначеності: людина в дорозі могла виявитися не тим, ким здавалася. Вірування й фольклорні тексти припускали її сприйняття як нелюдської й навіть потойбічної істоти, тобто встановлення особи стрічного починалося не з визначення його суспільної ролі, а з класифікації в межах більш загальних категорій: живий – не живий, людина – не людина. Іноді дорожно зустріч описували в термінах неповного існування, таким чином додавався ще один параметр ідентифікування: існуючий – не існуючий. У селі Линовиці Пирятинського повіту на Полтавщині розказували, як один чоловік повіз у млин молоти жито. Їде полем, аж стоять млини. *«То, було, й води тут не видно ніякої, а то млини стоять. «Що за чорт?» – думає собі. Аж ось вискакують із усіх млинів мірошники... а то не мірошники, а куцаки. Той до себе тягне. «Їдь до мене! Їдь до мене!».* Чорти погодилися не брати з селянина *«розміру»* за помел, якщо той відвезе лист одній людині. Він погодився, бо їхати було недалеко. Той, хто отримав послання, насипав повні сакви червінців і велів везти гроші туди, звідки приїхав. *«Тії мірошники»* пропонували селянину взяти золото собі, але він відмовився, *«забрав свою муку да й поїхав»*. За наполяганням дружини він усе ж повернувся, але млини вже безслідно зникли. В іншій подібній оповідці чорт іменує себе *«самим старшим над мірошниками»* й теж береться безкоштовно змолоти жито, якщо для нього виконають послугу, проте, зрештою, на зворотному шляху недовірливі чорти вчинили селянинові обшук і зіпсували борошно³⁰. Про стародавність подібних уявлень свідчить Києво-Печерський патерик XIII століття, за яким біс з'явився в печеру до ченця й почав молоти за нього борошно ручними жорнами, щоб спокусити старця. Той проказав молитву, і біс не міг спинитися, доки не змолот усе борошно³¹.

Млин, особливо недіючий, напівзруйнований, в Ушицькому, Вінницькому, Проскурівському повітах визнавався постійним помешканням чорта, де він ночами ляжав і дратував людей³². Уночі нечиста сила вилазила з води, сідала на греблях і мостах, гуляла у млинах³³. Молоти борошно людині тоді було не варто, бо то був не її час. Водяникові таке порушення «життєвого» розпорядку було не до вподоби, й він не вагався карати порушників³⁴. У Куп'янську на Слобожанщині розказували, що на одному водяному млині мололи тільки годин до десяти вечора, а вночі, навіть коли був великий завіз хліба, ніколи не мололи. Люди питали в мірошників: *«Чом ви не мелете по ночах?»*. Ті пояснили, що не можна: *«Хлопці з води виходять і не дають молоти»*. Один солдат вирішив лишитися на ніч на млині й подивитися, що там за хлопці. Сів посеред млина, розклав вогонь під казанком, поклав поряд залізний лом і став чекати. *«Опівночі шось начало бовтаться під млином; булькнуло і вискочило»*. Водяник привітався з солдатом, запитав, що той тут робить, а дізнавшись, що той буде молоти, запитав, чи має він дозвіл. Солдат відповів, що молотиме і без дозволу, й, зметикуювавши, що нечистий не може читати його думки, уперіщив того по голові ломом. Чорт повалився на підлогу і витягся. Під млином забулькотіло, водяники повистрибували до солдата. Вони почали скакати довкола нього й кричати, щоб він ударив ще раз, але той відмовився. Стрибали й кричали, доки не заспівали півні, а тоді схопили свого вбитого товариша за ноги й шубовснули з ним у річку³⁵. Як і інші демони, вони бояться крику півнів³⁶. Подібна наївність і навіть дурість водяника, на якого спрямовується насильство, зустрічалася, як правило, в оповідях пізнього часу, коли первісна сутність господаря вод сильно призабулася і він почав нагадувати звичайного казкового чорта, обдурити якого нетяжко. Та поряд із цим існували й інші оповіді, в яких були присутні й страх перед можливостями водяника, й уявлення про загадкові відносини, що пов'язують із ним млинарів³⁷.

Як і лісовик, водяник не терпів нічної присутності поблизу своїх угідь людей, проявляючи агресію. У селі Шебекино Курської губернії розповідали, як *«водяний»* своїм ревінням з-під води та киданням камінчиками налякав дівчат, які вирішили після заходу сонця скупатися *«коло мелниці понище ялової скрині»*³⁸. Цей дух природної стихії вороже ставився до людей, оскільки головною його турботою було зберегти і

примножити багатства природи³⁹. Тож в Україні побутувало чимало оповідок про те, як болотний водяник, підмітивши гуляку, що запізнився в шинку, підстерігав його, обернувшись на веселого чоловіка, і зголошувався провести його додому, причому в темну ніч присвічував йому своїм болотяним вогником; коли гуляка прокидався вранці, то бачив себе на водяному млині чи на якійсь надводній кручі, на яку сам би не видряпався⁴⁰. Прагнення «завести» людину, себто керувати, визначати напрям руху, який часто не співпадає з її власними планами, слугує характерною рисою нечистої сили. Лише після того, як рибалка чи мірошник вступав із ним у змову, водяник ставав прихильним до нього.

Уявлення про демонічних істот, які мешкали на млині, оформлювали його особливий статус в очах населення. Мотив зустрічі з ними (чи проявами їхньої активності, які вбачали в найрізноманітніших подіях) становив звичайний елемент оповідей про відвідини млина. У Центральній Україні розповідали про одного мірошника, що жив із чортами запанібрата, але так, що один без іншого жити не міг. Чи сам був у млині, чи були в ньому завізники, куций завжди перебував там: то бігав під млинове колесо змащувати чопа, то пальці у веретені мазав лоем, то борошно відбирав і все своєю мордочкою винюхував, скакав і тряс цапиною борідкою. Якось уночі в млині палили вогонь, люди, чекаючи черги, сиділи довкола, палили люльки й говорили про різне. Раптом зненацька, з діри, в якій обертається вал, з-під колеса до млина вскочив одягнутий по-німецькому чорт. Привітався й сів разом з усіма до вогню. Мірошник не знав, як і прийняти кума, зрештою, пояснив завізникам, що то майстер-німець, у якого він колись був у науці⁴¹. На Буковині селянин запевняв, що «*видів чорта у млині. Схилився над міхом та й дивитси, дивитси, ніц ни каже, лиш си дивит. А люлька у зубах така довга, аж до землі*»⁴². Такі ж уявлення побутували й на Галичині. У казці з села Оглядова Радехівського району Львівської області мірошник віддав свою доньку сатані, з яким знався й любив випити, але вона врятувалася тим, що завчасно вмилася із взятого з собою горняти з водою і читала молитву⁴³. Слід зауважити, що в оповіді удмуртів водяник також вимагає від мірошника віддати йому дочку⁴⁴.

Вірування українців мають паралелі в інших слов'янських народів. Наприклад, білоруси також вважали мірошників чаклунами та знахарями, здатними обертатися на вовків самим і перетворювати весілля, зцілювати хвороби. Оповідали, що ці люди приносять в жертву водяникові баранячу голову або й цілого барана, пару поросят, шмат сала, свиняче стегно чи кишки, щоб забезпечити свій млин. Інакше господар водної стихії не дозволить його навіть збудувати. За переказами, начебто в давнину у греблю закопували живих дітей-сиріт. Часом за допомоги млинар потім платив власним життям, потонувши у воді. Залежно від того, на скільки осад був млин, стільки й водяників мешкало поблизу нього, й кожен завідував своїм колом⁴⁵. Чарівниками визнавали мірошників і поляки, розповідаючи, що тих часто відвідував водяник, який їм іноді допомагав, але частіше сперечався. Претензії його, згідно з силезькими віруваннями, зводилися до того, що колеса млина заважають вільній течії води. Аби запобігти руйнуванню греблі, ушкодженню млинового колеса чи знищенню самого млина, духові вод віддавали, наприклад, гуску чи курку, був і переказ про принесення в жертву дітей, яке закінчилося загибеллю самого мірошника⁴⁶. Власник вітряного млина також співпрацював із демоном, який мав сили пробуджувати вітер і міг розкрутити крила вітряка. Млин неодноразово ототожнювався у поляків із чортячою криївкою, місцем, де перебували чорти. Після заходу сонця таких місць уникали⁴⁷. Згідно з чеськими переказами, водяник уночі лякає людей на млині, шкодить мірошникам, зупиняючи воду, яка тече на млинове колесо. Проте часом він ходить до них у гості, а його син може закохатися в мірошникову доньку. Живе водяник у глибоких водах поблизу млина, де його часом можна полонити⁴⁸. У лужицян також були відомі вірування у те, що водяник рве береги, затримує, ламаючи, млинові колеса. Щоб цього уникнути, млинарі жертвували йому тварину чорної масті, домашню птицю або ж, якщо не мали нічого іншого, хліб⁴⁹. У лужицьких міфологічних бувальщинах також зустрічаються сюжети, в яких йдеться про опікунські дії цього міфологічного персонажа. Зайшовши на млин, він може привітатися, розмовляти з мірошником,

запросити до себе його дружину. Оповідали, як мірошникові, в якого згорів млин, водяник позичив гроші, а про відсотки не хотів навіть чути⁵⁰. У сербській легенді чорт перетворюється на мірошника, заводить на греблю й топить хлопчину, котрий необережно заночував на млині⁵¹. Болгари борошно, що, здіймаючись пилом, осідає на стінах млина, називали «*дяволски хлеб*»⁵².

У народній творчості слов'ян водяник тісно пов'язаний із язичницьким культом води⁵³. І тут слід згадати про ті аналогії прикмет українських гончарів, які виходять за межі їхнього ремесла. Зокрема, згідно з повір'ям архангельських росіян, під час подорожі по воді млина не поминають, себто не говорять про млин, аби не накликати на себе біди, якою в даному випадку є буря, потужний вітер⁵⁴. Найприроднішим і найпростішим поясненням може бути те, що на млині, згідно з віруваннями, мешкає водяник, і згадка про млин може бути прирівняна до спомину про того духа, котрий з'явиться на заклик, а прибуття водяника зазвичай супроводжується бурею. Шум млина, за законами симпатичної магії, пов'язаний із шумом негоди⁵⁵. Так само, як через неприязнь між лісовиком і водяником в українських і російських плотарів та рибалок не можна було згадувати на воді зайця, лисицю, ведмедя⁵⁶, бо водяник був ворожим стародавньому покровителеві гончарства, громовержцеві Перунові. Чехи вірили, що від водяника походить певна небезпека гончарям у дорозі, якщо вони з ним не живуть у злагоді⁵⁷.

На стародавність цих уявлень, які або сягають ще індоєвропейської минувшини, або є спадком від іранського етнічного субстрату України, вказує те, що в рівнинних таджиків млин є місцем перебування дівів, і там шаманки приносять їм у жертву частини тіла тварин⁵⁸. Жертвоприношення коней теж змушує згадати про зв'язок коня із культом води в північноіранській міфології⁵⁹. Помітно також, що з дорогою в українських гончарів пов'язувалася актуалізація вже існуючого, але не проявленого раніше відторгнення. Млинар, добробут якого залежав винятково від чортів і водяника і який був пов'язаний із водою, тобто хтонічним низом міфологічної моделі світу, протиставлявся гончареві, що, за давніми слов'янськими переконаннями, служив вогнистом божеству верхнього простору, винищувачеві чортів – Перунові. Вогонь і вода як першоеlementи світу в системі сакральних цінностей були полярними, відповідно до своїх протилежних властивостей, стосовно один одного.

1. Гринченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. – Чернигов: типография Губернского земства, 1895. – Выпуск 1. – С. 231-232.

2. Грабець В. Назвознавчі матеріали з Галичини (Нове село, Любачівщина). – Вінніпег: накладом Української Вільної Академії Наук, 1964. – С. 16.

3. Рахно Костянтин. Перунове полум'я: Міфологія та обрядовість слов'янських гончарів. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – С. 268.

4. Амфитеатров Александр. Русский поп XVII века: Этюды. – Белград: Русская типография, 1930. – С. 61; Райан В.Ф. Баня в полночь. Исторический обзор магии и гаданий в России. – Москва: «НЛО», 2006. – С. 126-127.

5. Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. – Санкт-Петербург: типография В.Безобразова, 1872. – Том первый. – С. 346, 380-381; Селецкий Арс. Колдовство в Юго-Западной Руси в XVIII ст. Как судили и рядили в Сечи Запорожской. – Киев: «Киевская старина», типография А. Давиденко, 1886. – С. 26.

6. Смилянская Е.Б. Волшебники. Богохульники. Еретики. Народная религиозность и «духовные преступления» в России XVIII в. – Москва: Индрик, 2003. – С. 83-84, 102, 135-136, 155, 157, 177; Лавров А.С. Колдовство и религия в России. 1700-1740 г. – Москва: Древлехранилище, 2000. – С. 98, 107-109.

7. Смилянская Е.Б. Волшебники... – С. 125.

8. Ч[улков] М. Абевага русских суеверий, идолопоклоннических жертвоприноше-

ний, свадєбных простонародных обрядов, колдовства, шеманства и проч., сочиненная М.Ч. – Москва: типография у содержателя Ф. Гипшиуса, 1786. – С. 68.

9. Райан В.Ф. Баня... – С. 76.

10. Кравченко Василь. Зібрання творів та матеріалів з архівної спадщини. – Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, 2009. – Т. 2. – С. 410-414; Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія. – Вінніпег: накладом Видавничої Комісії при Товаристві «Волинь»; Інститут дослідів Волині, 1965. – С. 45, 141; Левкович Надія. Народна демонологія Бойківщини (Сколівський район Львівської області) // Міфологія і фольклор. – Львів, 2009. – № 1 (2). – С. 92; Народная демонология Полесья: Публикация текстов в записях 80-90-х годов XX века. – Москва: Языки славянских культур, 2010. – Т. 1: Люди со сверхъестественными свойствами / Составители Л.Н. Виноградова, Е.Е. Левкиевская. – С. 445-446; [Nowosielski Antoni.] Lud ukraiński, jego pieśni, bajki, podania, klechdy, zabobony, obrzędy, zwyczaje, przysłowia, zagadki, zamawiania, sekreta lekarskie, ubiory, tańce, gry i t.d. / Zebrał i stosownemi uwagami objaśnił Antoni Nowosielski. – Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 1857. – Tom drugi. – S. 101; Франко Іван. Людові вірування на Підгір'ю, зібрав Др. Іван Франко // Етнографічний збірник Етнографічної комісії Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів: друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1898. – Т. V. – С. 197.

11. Терещенко А. Быт русского народа. – Санкт-Петербург: типография военного учебного заведения, 1848. – Ч.6. – С. 11-12.

12. Сомов О.М. Были и небылицы. – Москва: Советская Россия, 1984. – С. 190.

13. Криничная Н.А. Русская народная мифологическая проза. Истоки и полисемантизм образов: В трех томах. – Санкт-Петербург: Наука, 2001. – Т.1: Былички, бывальщины, легенды, поверья о духах-«хозяевах». – С. 491-492.

14. Иванов П. Народные рассказы о домовых, леших, водяных и русалках (Материалы для характеристики мирозерцания крестьянского населения Купянского уезда) // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков: типография Губернского Правления, 1893. – Том 5. – Выпуск 1. – С. 66.

15. Головацкий Я.Ф. Очерки старословянского баснословия или мифологии. – Львів: типом Ставропигийского института, 1860. – С. 41; Иванов П. Народные... – С. 60; Гнатюк Володимир. Знадоби до української демонології // Етнографічний збірник етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка. – Львів: друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1912. – Т. XXXIII. – Ч. 2. – Вип. 1. – С. XXI; Іларіон, митрополит. Дохристиянські... – С. 141.

16. Райан В.Ф. Баня... – С. 360, 609.

17. Ермолов А. Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах. – С.-Петербург: типография А.С. Суворина, 1905. – Т. IV. Народное погодоведение. – С. 366; Максимов С.В. Нечистая, неведомая и крестная сила. – Санкт-Петербург: товарищество Р. Голике и А. Вильборг, 1903. – С. 95-96; Никитина А.В. Русская демонология. – Санкт-Петербург: издательство С.-Петербургского университета, 2006. – С. 119.

18. Иванов П. Народные... – С. 61.

19. Садовников Д.Н. Сказки и предания Самарского края. – С.-Петербург: типография Министерства внутренних дел, 1884. – С. 227-228.

20. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. – Москва: издание К. Солдатенкова, 1865. – Том второй. – С. 493.

21. Криничная Н.А. Русская... – С. 491-493.

22. Іларіон, митрополит. Дохристиянські... – С. 45.

23. Милорадович В. Заметки о малорусской демонологии // Киевская старина. – Киев, 1899. – Т. LXVI. – Сентябрь. – С. 390-191.

24. Чубинский П.П. Труды... – С. 104.

25. [Драгоманов Михаил.] Малорусские народные предания и рассказы. Свод Михаила Драгоманова. – Киев: типография М.П. Фрица, 1876. – С. 17.
26. Гнатюк Володимир. Галицько-руські народні легенди. Т.І // Етнографічний збірник етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка. – Львів: друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1912. – Т. XII. – С. 68.
27. Шухевич Володимир. Гуцульщина. – Львів: Загальна друкарня, 1908. – Пята часть. – С. 15.
28. Коли Христос по землі ходив: народні оповіді / Упорядкував І. Сенько. – Ужгород: Карпати, 1993. – С. 43-44.
29. Мадлевская Елена. Русская мифология. – Москва-Санкт-Петербург: Эксмо – Мидгард, 2006. – С. 586, 588-589.
30. [Кулиш П.] Записки о Южной Руси. Издал П. Кулиш. – Санкт-Петербург: типография Александра Якобсона, 1857. – Том второй. – С. 45-47.
31. Абрамович Дмитро. Києво-Печерський патерик: (Вступ. Текст. Примітки). – Київ: друкарня Всеукраїнської Академії наук, 1931. – С. 167.
32. Чубинский П.П. Труды... – С. 104, 187, 189.
33. Нечуй-Левицький Іван. Світогляд українського народу: ескіз української міфології. – Київ: АТ «Обереги», 1993. – С. 55.
34. Никитина А.В. Русская... – С. 119.
35. Иванов П. Народные... – С. 66-67.
36. Парсамов С.С. Демонология водной стихии. «Хозяева воды» в фольклоре. – Кировоград: Кировоградский государственный педагогический институт им. В.К. Винниченко, 1995. – С. 275.
37. Никитина А.В. Русская... – С. 120.
38. Гнатюк Володимир. Знадоби... – С. 180-181.
39. Давидюк В.Ф. Українська міфологічна легенда. – Львів: Світ, 1992. – С. 81.
40. Максимович М. Собрание сочинений. – Киев: типография М.П.Фрица, 1877. – Т. II. Отдель: историко-топографический, археологический и этнографический. – С. 495.
41. [Nowosielski Antoni.] Lud ukraiński... – S. 30.
42. Гнатюк Володимир. Знадоби... – С. 20.
43. Мамине серце: Українські народні героїко-фантастичні казки / Упоряд., підгот. текстів, вступ. ст., прим. та словник І.В. Хланти, М.І. Хланти. – Ужгород: Патент, 1993. – С. 242.
44. Парсамов С.С. Демонология... – С. 301.
45. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу... – Том второй. – С. 236; Ляцкий Е.А. Представления белоруса о нечистой силе (По материалам, собранным в Минс. и Борис. уу. Минской г.) // Этнографическое обозрение. – Москва, 1890. – Кн. VII. – № 4. – С. 37; Богданович А.Е. Пережитки древнего мирозерцания у белоруссов: Этнографический очерк. – Гродна: губернская типография, 1895. – С. 14-136; Ермолов А. Народная... – С. 366; Добровольский В.Н. Нечистая сила в народных верованиях: По данным Смоленской губ. // Живая старина. – Санкт-Петербург, 1908. – Вып. 1. – С. 11; Добровольский В.Н. Смоленский областной словарь. – Смоленск: типография П.А. Силина, 1914. – С. 74; Романов Е.Р. Белорусский сборник. – Вильна: типография А.Г. Сыркина, 1912. – Выпуск восьмой. Быт белоруса. – С. 290; Ненадавец А.М. За смугою міфа. – Мінск: Беларуская навука, 1999. – С. 34, 44-47, 49-51, 217-218, 235, 237; [Васілевіч У.А.]. Беларуская міфалогія: Дапаможнік / Уклад. У.А. Васілевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 2001. – С. 76-77; Народная демонология... – С. 445.
46. Peřka Leonard J. Polska demonologia ludowa. – Warszawa: Iskry, 1987. – S. 23, 46, 54, 57, 204; Adamczewski Jerzy. Młnarstwo magiczne. – Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2005. – S. 129-131, 184, 205; Kolberg Oskar. Dzieła wszystkie. – Wrocław-Poznań: Polskie wydawnictwo muzyczne; Ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1962. – T. 17. Lubelskie. – Cz. II. – S. 132; Drechsler Paul. Der Wassermann im schlesischen Volksglauben // Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. – Berlin: Verlag von A. Asher & Co., 1901. – Elfter Jahrgang. – Heft 1. – S. 202-203.

47. Gaj-Piotrowski Wilhelm. Duchy i demony w wierzeniach ludowych z okolic Stalowej Woli, Rozwadowa i Tarnobrzega. – Wrocław: Polskie Towarzystwo ludoznawcze, 1993. – S. 59.
48. Vernaleken Theodor. Mythen und Bräuche des Volkes in Oesterreich: als Beitrag zur deutschen Mythologie, Volksdichtung und Sittenkunde. – Wien: Wilhelm Braumüller, 1859. – S. 180-182; Máchal Hanuš. Nakres slovanského bájesloví. – Praha: nakladatele F.Šimaček knihtiskárna, 1891. – S. 143, 146; Košťál Jos. Vodník v podání lidu českého (Pokračování) // Český lid: Věnovany studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezku a na Slovensku. – Praha, 1892. – № 5. – S. 468; Košťál Jos. Vodník v podání lidu českého (Dokončení) // Ibidem. – Praha, 1892. – № 6. – S. 557; Polívka Jiří. Podklad lidových bájí v Jiráskově «Lucerně» // Alois Jirásek, sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. – Praha: nakladatelství J. Otto, spol. s.r.o., 1921. – S. 318; Lang Adolf. Hrnčířské pověsti z Loštic. – Mohelnice: vedalo okresní museum, 1958. – S. 3; Klímová Dagmar. Vodník v českém lidovém podání: (Aktuální problémy jeho historického studia) // Český lid. – Praha, 1972. – № 59. – S. 140, 146.
49. Czerny Adolf. Istoty mityczne Serbów lužiskich // Wisła: Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. – Warszawa, 1896. – T. 10. – S. 280; Černý Adolf. Mythiske bytosče lužiskich Serbow. – Budyšin: nakładom M. Hórnika, 1893. – S. 300; Veckenstedt Edm. Wendische Sagen, Märchen und abergläubische Gebräuche. – Graz: Verlag von Leuschner & Lubensky, 1880. – S. 195.
50. Czerny Adolf. Istoty... – S. 260-262, 548; Černý Adolf. Mythiske... – S. 278-280, 316-317; Haupt Karl. Sagenbuch der Lausitz: Gekrönte Preisschrift. – Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1862. – Erster Theil. Das Geisterreich. – S. 52-53; Veckenstedt Edm. Wendische Sagen... – S. 195-196; Schulenburg Wilibald von. Wendisches Volkstum in Sage, Brauch und Sitte. – Berlin: Nicolaische Verlags-Buchhandlung, R. Stricker, 1882. – S. 59; Schulenburg Wilibald von. Wendische Volkssagen und Gebräuche aus dem Spreewald. – Leipzig: F.A. Brockhaus, 1880. – S. 122.
51. Ђорђевић Тихомир Р. Природа у веровању и предању нашега народа. – Књ. 2 // Српски етнографски зборник. – Београд: Научно дело, 1958. – Књ. LXXII. – С. 209-210.
52. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения... – Москва: издание К. Солдатенкова, 1869. – Том третий. – С. 183.
53. Шеппинг Дм. Мифы славянского язычества. – Москва: типография В.Готье, 1849. – С. 109-110; Нечуй-Левицький Іван. Світогляд... – С. 55; Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения... – Том второй. – С. 236-246.
54. [Ефименко П.С.] Материалы по этнографии русского населения Архангельской губернии, собранные П. С. Ефименком, д. чл. Императорскаго Общества Любителей Естествознания, Антропологии и Этнографии, состоящаго при Московском университете. – Москва: типография Ф.Б. Миллера, 1877. – Часть 1. Описание внешнего и внутреннего быта. – С. 176.
55. Зеленин Д.К. Табу слов у народов Восточной Европы и Северной Азии. – Ч. 2. Запреты в домашней жизни // Сборник Музея антропологии и этнографии. – Ленинград: издательство АН СССР, 1930. – Т. IX. – С. 63.
56. Зеленин Д.К. Табу слов у народов Восточной Европы и Северной Азии. – Ч. I. Запреты на охоте и иных промыслах // Сборник Музея антропологии и этнографии. – Ленинград: издательство АН СССР, 1929. – Т. VIII. – С. 73-74; Гура А.В. Символика животных в славянской народной традиции. – Москва: Индрик, 1997. – С. 173, 187.
57. Lang Adolf. Hrnčířské pověsti... – S. 4-5.
58. Сухарева О. А., Пережитки демонологии и шаманства у равнинных таджиков // Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. – Москва: Наука, 1975. – С. 63; Басилов В.Н. Шаманство у народов Средней Азии и Казахстана. – Москва: Наука, 1992. – С. 186.
59. Толстов С.П. Древний Хорезм: Опыт историко-археологического исследования. – Москва: издание МГУ, 1948. – С. 208, 303; Давидюк В.Ф. Українська... – С. 81.

Константин Рахно

Мельница в дорожных приметах украинских гончаров

Статья посвящена роли мельницы в дорожных приметах гончаров Черниговщины. Её образ маркировался негативно, неблагоприятно, поскольку мельник был связан в народном сознании со стихией воды, чертями и водяным, а гончар имел дело со стихией огня и находился под покровительством громовержца Перуна. Украинские поверья относительно мельницы находят параллели у белорусов, поляков, чехов, лужичан и других славянских народов.

Ключевые слова: гончарство, гончары, мельница, верования, Черниговщина.

Kostyantyn Rakhno

A Mill in the Road Signs of the Ukrainian Potters

The article deals with the role of a mill in the road signs of the potters from the Chernigov region. His image was marked negatively, adversely because a miller was associated with the element of water, devils, and nix in the popular mind, and a potter had to deal with the element of fire and was under the patronage of the Thunder God Perun. Ukrainian superstitions regarding a mill have parallels among the Belarusians, Poles, Czechs, Sorbs and other Slavic peoples.

Key words: pottery, potters, mill, beliefs, the Chernigov region.

